
ВІД РЕДАКЦІЇ

Представлені в цьому номері журналу статті підготовлені за матеріалами доповідей учасниками міжнародної науково-практичної конференції “Парадигма соціальної політики України на зламі тисячоліть”, що відбулася 30 жовтня 2007 року в м. Києві.

Метою конференції було обговорення сучасних проблем соціальної політики, обмін результатами наукових досліджень, узагальнення й поширення практичного досвіду діяльності, розробка рекомендацій з найактуальніших напрямів сучасного соціально-економічного розвитку суспільства.

Початок третього тисячоліття позначений масштабною трансформацією цивілізаційних засад людського розвитку, глобальними структурними зрушеннями у світовій економіці, розвитком інтеграційних процесів та створенням єдиних планетарних механізмів з універсальною системою регулювання, які впродовж останнього десятиріччя зумовили усвідомлення світовою спільнотою необхідності формування якісно нових соціальних, ресурсних, екологічних та інших стандартів в усіх сферах власного існування. Відбувається бурхливий розвиток ринку знань, система пріоритетів науково-технічного прогресу спрямована на капіталізацію витрат, що вкладаються в людину, яка стає найважливішим ресурсом постіндустріального суспільства. За цих умов накопичення нематеріальних елементів багатства (наукових досягнень, зростання рівня освіти населення тощо) набуває першорядного значення для всього суспільного відтворення.

Становлення і розвиток суверенної Української держави є найбільш знаковими подіями в її новітній історії, які вимагають підвищеної відповідальності за сучасне і майбутнє народу України, посиленої уваги на державному рівні до проблем людського розвитку та формування ефективної національної соціальної політики. Подолавши тривалу, системну кризу 90-х років минулого століття, українське суспільство на зламі тисячоліть відчуває гостру потребу в зміні як тактичних, так і стратегічних завдань у цій царині.

Так, нехтування демографічним фактором у соціально-економічній стратегії розвитку держави веде до значних збитків у матеріальному, інтелектуальному і суспільному житті народу, прорахунків у державній політиці. Хоча демографічний стан та його розвиток – це об’єктивний процес, демографічна ситуація погіршується, якщо державні інституції орієнтуються на хибні концепції, які не мають практичного підтвердження у реальному житті. Ряд принципових обставин вказують на те, що демографічну політику України неможливо відокремлювати від національних інтересів, завдань стратегічного майбуття, замикати її в коло господарських латок сьогодення. Це зрозуміло і з огляду на формування сучасної системи міжнародної безпеки у трансатлантичному просторі в геополітичній ситуації, в якій в останній декаді ХХ-го і на початку ХХІ-го століть опинилася незалежна Україна. За природного приросту її населення, реалізації власного економічного, демографічного, інтелектуального потенціалів, створення сучасних

Збройних Сил Україна об'єктивно може сприяти незворотності прогресивних перетворень у Центральній Європі, а також стати відчутною противагою глобальним загрозам міжнародній безпеці на європейському континенті. Зволікання з вирішенням вищезазначених проблем несе в собі небезпеку ослаблення політичного, економічного й гуманітарного впливу України у світі, робить можливим перерозподіл національних ресурсів та національного потенціалу України на користь інших держав.

Демографічний базис сучасної української нації формується під впливом тенденцій, властивих для суспільства зі звуженим відтворенням населення – скорочення чисельності населення у працездатному віці та зростання частки старших вікових груп у його структурі, що призводить до формування низки соціальних ризиків, пов'язаних з недостатньо ефективним функціонуванням систем соціального захисту та охорони здоров'я.

Поза увагою держави не повинні залишатися специфічні особливості соціально-демографічних процесів на селі, що зумовлені низкою історико-демографічних, соціально-економічних та історико-культурних чинників. Часто дія цих чинників накладається, що формує додаткові деструктивні впливи на процеси відтворення населення. Тому без з'ясування природи цих впливів неможливо визначити напрями та джерела відновлювання демовідтворювального потенціалу села.

Необхідність розв'язання вищевикладених проблем ставить до порядку денного нагальну потребу забезпечення координації основних завдань соціально-економічного розвитку і державної соціальної політики з реалізацією Цілей Розвитку Тисячоліття – глобальних напрямів розвитку суспільства, вироблених та погоджених на міжнародних конференціях 90-х років ХХ ст., адаптованих до умов України.

Передумовами формування та реалізації національної соціальної політики в сфері демографічного розвитку виступають забезпечення її комплексності та координованості, відповідного ресурсного забезпечення, його концентрації на реалізації найбільш нагальних демографічних завдань. При цьому базовим положенням має стати трактування демографічної політики не як складової соціально-економічної політики, а як її особливої спрямованості, демографічної орієнтації.

Стратегічною метою демографічного розвитку є поліпшення якісних характеристик населення – подовження тривалості життя й підвищення його рівня, поліпшення стану здоров'я і гармонізація відтворення людності України. Саме тому подолання демографічної кризи та її наслідків визначено одним з найважливіших завдань українського суспільства на сучасному етапі соціально-економічного розвитку. При цьому суть реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості населення, забезпеченні збереження та якісного відтворення його демографічного і трудового потенціалу.

Необхідно перенести акценти з прагнення забезпечити стале зростання чисельності населення України на проведення ефективної політики сприяння

відновленню сімейних цінностей у суспільстві, забезпечення покращення здоров'я нації, зменшення масштабного міграційного впливу населення за межі країни на постійне чи тимчасове проживання.

Розбудова України як демократичної, соціальної держави, орієнтованої на інтеграцію до світових політичних та економічних організацій, потребує нагального визначення власних місця і ролі на світових ринках, у міжнародному поділі праці в умовах глобалізаційних процесів. При цьому критично неприйнятним для нашої держави є перетворення на постачальника сировини та напівфабрикатів, дешевої робочої сили низької якості. Першочерговим національним пріоритетом має стати забезпечення входження України до нової світової економічної системи в якості технологічно розвиненої країни з відповідним рівнем людського розвитку.

Переборення пануючого в Україні погляду на ринок праці як похідної від економічної реформи неминуче призведе до визнання реформування ринку праці важливим важелем економічного зростання. І стратегічно, і тактично реформування ринку праці має бути підпорядковано, насамперед, вирішенню задачі збільшення внеску фактора робочої сили (людського капіталу, людського потенціалу) в економічне зростання. Політика ринку праці не зводиться до протидії безробіттю, вона має розглядатися як особливий зріз політики відтворення трудового потенціалу.

Значну частину трудового потенціалу країни нині складають працівники, які не мають достатньої освіти й підготовки і не вважають їх необхідною цінністю. В свою чергу, якість існуючої пропозиції робочої сили не відповідає сучасним вимогам ринку праці, економіки та суспільства, а сфера освіти не зорієнтована на кадрове забезпечення інноваційної стратегії. З другого боку, наявне серйозне розбалансування попиту і пропозиції робочої сили, перенасичення ринку праці спеціалістами окремих професій.

Практичне вичерпання можливостей нарощування трудового потенціалу за рахунок екстенсивних чинників обумовлює необхідність переорієнтації на інтенсивний шлях формування інтелектуального та висококваліфікованого потенціалу суспільства майбутнього. Іншими чинниками, що актуалізують проблеми формування сучасного трудового потенціалу, є, передовсім, істотне зростання вимог постіндустріальної економіки до якості робочої сили, глобалізація ринків праці, технологічна конкуренція та прискорення процесів інноваційного розвитку, тобто зміна істотних параметрів конкурентного середовища. Відповідно, нагальною необхідністю є швидке реагування системи освіти, підготовки та перепідготовки кадрів.

З огляду на вищевикладене, найважливішим пріоритетом сучасної соціальної політики є підтримка національної системи освіти. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку системи освіти України на основі стратегічного партнерства держави, суспільства та бізнесу дасть змогу створити умови для ефективного включення освіти в процеси підвищення рівня добробуту громадян, збереження соціальної стабільності, розвитку інтелектуального потенціалу нації, забезпечення прискореного соціально-економічного розвитку країни. Модернізація освітньої галузі – це важливий інструмент суспільної трансформації, що зачіпає

інтереси майже всіх суспільних груп, тому вона повинна спиратися на послідовні та системні політичні рішення і водночас на обґрунтовану фінансово-бюджетну політику. Розв'язання зазначених проблем потребує координації зусиль як на рівні центральних і місцевих органів державної влади, так і на рівні органів місцевого самоврядування.

Найпершим пріоритетом нації, яка дбає про своє сучасне і майбутнє, має бути збереження і поліпшення здоров'я населення. Основною метою державної соціальної політики у цій сфері є подовження періоду здорового життя, зниження передчасної смертності й підвищення середньої тривалості життя шляхом формування цілісної суспільної системи захисту життя і здоров'я населення, що охоплюватиме створення ефективної системи охорони здоров'я та надання медичної допомоги населенню, безпечного для життя і здоров'я навколишнього середовища.

Нині українське суспільство перебуває в процесі формування нової соціальної структури. Руйнація старої структури, що супроводжувалася економічною кризою, призвела до поляризації населення за рівнем матеріальної забезпеченості. В останні роки в Україні спостерігаються зміни в бік вирівнювання розподілу населення за доходами за рахунок підвищення загального рівня життя. Проте показники цієї диференціації не лише не зменшилися, а навіть дещо зросли. Такі тенденції спричинені збільшенням розриву між основною масою населення з невисокими доходами та малочисельною групою найбільш забезпечених.

Сьогодні можна лише говорити про існування певних соціальних груп, які можна вважати базовими для подальшого формування повноцінних соціальних страт, і насамперед – середнього класу. Тому для України важливим є пошук економічних і соціальних стратегій, спрямованих на підтримку працюючого населення та перетворення соціальних груп з високою концентрацією ознак середнього класу в потужний середній клас.

Після виходу економіки з кризи вдалося істотно знизити рівень абсолютної бідності, однак масштаби відносної бідності, яка характеризує нерівність за доходами, залишаються на тому ж рівні. Незважаючи на загальне підвищення рівня життя населення країни та наявність стійких позитивних тенденцій у ситуації з абсолютною бідністю, як і раніше, у групі ризику перебувають сім'ї з дітьми та особами старших вікових груп. Викликають занепокоєння стабільно високі показники бідності в сільській місцевості. Отже, політика держави має бути спрямована не тільки на закріплення позитивних тенденцій, а й на підтримку окремих категорій сімей, які опинилися в найгіршому становищі. Неefективна система соціального захисту населення, її невідповідність новим соціально-економічним реаліям особливо негативно позначається на становищі цих груп населення. Недосконала законодавча та організаційна підсистема соціальної допомоги обтяжується проблемами методичного характеру, що стосуються процедури її призначення.

„Замкнене” коло існуючих демографічних проблем також зумовлює величезний тиск на пенсійну систему, що вимагає рішучих заходів з її пристосування до умов надзвичайно високого рівня старіння населення. Для забезпечення фінансової спроможності та адекватності пенсійної системи необхідна розбудова багаторівневої моделі, яка поєднуватиме обов'язкове та добровільне страхування, розподільчі й накопичувальні фінансові механізми, формальні й неформальні суспільні інститути.

Забезпечення сприятливого демографічного розвитку передбачає підвищення рівня та якості життя населення на основі інтеграції демографічних цілей у стратегії досягнення сталого соціально-економічного розвитку, технології прийняття рішень і розподілу ресурсів на всіх рівнях управління. Особливого значення набувають фактори подолання бідності та захисту навколишнього середовища, цілеспрямована трансформація соціальної інфраструктури, її послідовна переорієнтація на ринкові та страхові засади та запровадження комплексу взаємоузгоджених специфічних заходів соціально-економічної політики щодо забезпечення основних соціальних гарантій для населення, адаптації суспільства до ефективної життєдіяльності в умовах поглиблення процесів демографічного старіння та депопуляції.

Для формування в Україні соціально-економічної та політичної інфраструктури європейського типу необхідна, перш за все, наявність чітких уявлень про те, що потрібно формувати. Тільки в такому разі можна вибудовувати ієрархію довгострокових та короткострокових цілей, створити ефективну стратегію і тактику їх досягнення. Державна політика щодо соціальної інфраструктури має бути спрямована на створення необхідних умов для збереження і зміцнення репродуктивного здоров'я населення, формування і стимулювання здорового способу життя, вирішення проблем гігієни і безпеки праці, підтримки молоді, захисту інвалідів і людей похилого віку, забезпечення розвитку освіти, культури, відпочинку.

З огляду на наявну проблему постійного дефіциту ресурсів, потребує модернізації уся система соціальної інфраструктури, і насамперед економічна. Необхідна масштабна диверсифікація економічної діяльності медицини, освіти, соціально-культурних галузей, що орієнтована, головним чином, на еволюцію регулюючих функцій держави, посилення соціальної відповідальності бізнесу, розвитку державно-приватного партнерства. Виключаючи нюанси, властиві кожній галузі соціальної інфраструктури, загальними рисами у їх реформуванні є орієнтація на високі стандарти і гарантії якості надання послуг, розвиток конкуренції, запровадження альтернативних державному субсидуванню форм і методів економічної діяльності. Вектор реформ у соціальній інфраструктурі має бути спрямований на нормативне фінансування бюджетних галузей, забезпечення державного гарантування безоплатного споживання соціально важливих послуг, кардинальну зміну нормативно-правового поля економіки соціально важливих закладів і трансформацію їх у статус автономних. За умови здійснення таких інституціональних заходів можливо розвивати соціальну інфраструктуру адекватно до потреб постіндустріального суспільства. Реструктуризація економічної діяльності тягне за собою розширення обсягів надання населенню платних послуг, що вимагає моделювання їх динаміки й оцінки соціальних та економічних наслідків. Пріоритетним при цьому вважається забезпечення доступності всіх верств населення, особливо малозабезпечених, до послуг галузей соціальної інфраструктури.

Активна регіональна політика не має ототожнюватися лише зі зменшенням існуючої регіональної диференціації за рівнем соціально-економічного розвитку. Регіональні відмінності у рівнях життя, стані здоров'я, освіти населення України є результатом дії таких чинників, як об'єктивно існуючі розбіжності економічного

розвитку та спеціалізації економіки, якість регіонального управління та ступінь адаптації до ринкових умов, збереження невиправданої фінансової централізації. Подолання соціальної нерівності регіонів України потребує зміни повноважень органів центральної та місцевої влади, адекватної трансформації системи фінансування, насамперед – бюджетного. Трансформація взаємовідносин центр – регіон має ґрунтуватися на встановленні нових критеріїв відповідальності керівників органів місцевого самоврядування і розпорядників бюджетних коштів, впровадженні нових принципів і механізмів формування взаємовідносин влада – громадськість щодо формування соціальних програм, механізмів підзвітності та громадського контролю.

Для подальшого формування цілеспрямованої та виваженої соціальної політики в Україні потрібні систематичні глибокі дослідження соціально-економічних, демографічних проблем, науково обґрунтовані комплексні соціально-демографічні прогнози, регулярне проведення вибіркових соціологічних досліджень та статистичних обстежень, їх аналіз та оприлюднення результатів.

Представлені доповіді, зроблені під час проведення міжнародної науково-практичної конференції “Парадигма соціальної політики України на зламі тисячоліть,” є важливим результатом наукового пошуку фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, інших науковців з академічних та освітніх установ, працівників сфери практичної діяльності щодо реалізації основних напрямів соціальної політики. Результатом таких розробок є створення не тільки ґрунтовної теоретичної та аналітико-інформаційної бази, а й фундаменту ефективною державної соціальної політики, спрямованої на досягнення національних пріоритетів третього тисячоліття.

Проведення конференції стало можливим завдяки плідній співпраці науковців та представників уряду України – міністром праці та соціальної політики М.М.Папівем, головою Державного комітету статистики України О.Г.Осауленком. Велику допомогу в організації та проведенні конференції надав Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

У роботі конференції також взяли участь провідні вчені України та Білорусі, представники відомих наукових шкіл вітчизняних дослідницьких наукових центрів – академічних інститутів, вищих навчальних закладів Гомеля, Донецька, Житомира, Києва, Кіровограда, Луцька, Львова, Полтави, Рівного та інших міст.

Від імені організаторів конференції висловлюю щире подяку всім її учасникам за плідну наукову дискусію, надані пропозиції щодо реалізації отриманих наукових результатів, що є надзвичайно важливим стимулом для подальшого опрацювання складних проблем сучасної соціальної політики України.

*С. І. Пирожков,
головний редактор журналу
«Демографія та соціальна економіка»,
академік НАН України*